



8
 OVER KOFFIEAUTOMATEN
 EN VERGEETWOORDEN
 LUC DEVOLDERE

MAATSCHAPPIJ

11
 'DE OVERHEID MOET DRINGEND
 EEN VISIE OP ONDERWIJS FORMULEREN'
 Filosoof Ad Verbrugge over de toekomst
 van de universiteit in Nederland
 MAARTEN DESSING

20
 EMMA VAN DER LEEST LAAT EEN
 DUURZAME TOEKOMST GROEIEN
 MAARTEN BUSER

26
 ZELFONDERZOEK OM DE ANDER
 TE BEGRIPJEN
 Peter Vermeersch verwerkt zijn
 ervaring als jurylid in een rechtszaak
 ANNELIES VERBEKE

33
 BANNEN, BEHOUDEN OF BEWERKEN:
 WAT DOEN WE MET FOUTE BOEKEN?
 TOMAS VANHESTE

KUNST

42
 EEN OPTISCHE REVOLUTIE IN
 DE LATE MIDDELEEUWEN
 De verborgen talenten van Jan van Eyck
 LIEVEN VAN DEN ABEELE

50
 WANNEER DE GRENS TUSSEN
 PUBLIEK EN PERFORMER WEGVALT
 Over cocreatie in het theater
 EVELYNE COUSSENS

54
 EEN PARAPLU VOOR
 (MUZIEK)THEATERMAKERS
 Orkater brengt oud en nieuw
 talent bijeen
 JOS NIJHOF

60
 OUDE EN NIEUWE TRAUMA'S
 VAN DE MARRONS
 Over de documentaire *Stones
 Have Laws*
 JOS VAN DER BURG



LITERATUUR

66
 BLOEIEN UIT GEMIS
 Het verzameld werk van Jozef Deleu
 PIET GERBRANDY

72
 HERKENBAAR EN INSTAPKLAAR
 De poëtische hiphop van Brihang
 TIJL NUYTS

80
 DE BOEKEN VAN A.H.J. DAUTZENBERG
 ZIJN ÉÉN LANGE ODE AAN HET
 WILDE DENKEN
 LAURENT DE MAERTELAER

88
 EEN MIX VAN VERTROUWD
 EN EXOTISCH
 Het wisselende succes van
 Turks-Nederlandse literatuur
 STELLA LINN



TAAL

98
 TUSSEN KANS EN UITDAGING
 De neerlandistiek in Zuid-Afrika
 WANNIE CARSTENS EN NERINA BOSMAN

GESCHIEDENIS

106
 HOE EEN NEDERLANDS EILANDJE
 AAN DE WIEG STOND VAN AMERIKA
 WILLEM DE BRUIN



118

MAATSCHAPPIJ**115**

DE DREIGING KOMT NU VAN ALLE KANTEN
Journalist Huib Modderkolk over hacking
en cyberaanvallen

PAUL DE HERT

118

IK BEN, OMDAT WIJ ZIJN
Afhankelijkheidsverklaring
van Rebekka de Wit

LIESBETH D'HOKER

121

HET ONDERWIJSDEBAT IS
IDEOLOGISCH-POLITIEK
De nieuwe schoolstrijd
van Barbara Moens

VIRGINIE PLATTEAU

123

'IK BEN DOODGEWOON EEN MENS
DIE PROBEERT NA TE DENKEN'
Nagelaten geschriften van
Etienne Vermeersch

GUIDO VANHEESWIJCK



132



136

126

UIT HET VERDOMHOEKJE
Kemal Rijken over radicaal-rechts-
populistische partijen in Europa
SARAH DE LANGE

128

GAAT U MAAR RUSTIG SLAPEN
Joël De Ceulaer over de imperfecte
democratie

CYRILLE OFFERMANS

KUNST**130**

FEESTELIJK, MAAR SEREEN STERVEN
Requiem pour L., het boek bij de
voorstelling van Alain Platel

MIA VAERMAN

132

VAN GOGH WAS OOK MAAR EEN MENS...
... en hij dankt zijn roem aan zijn schoonzus

WOUTER VAN DER VEEN

136

GESCHIEDENIS ALS THEATER,
THEATER ALS GESCHIEDENIS
De dramatische samenleving van
Klaas Tindemans

LAURENS DE VOS



138

LITERATUUR**138**

WEIGERINGEN
Charlotte Van den Broeck over architecten,
zelfmoord en zichzelf

BART VAN DER STRAETEN

144

LUCHT EN LEVENDIGHEID
Pastorale van Stephan Enter

LODEWIJK VERDUIN

146

MINUTIEUZE DISSECTIE VAN
EEN RATTENSTREEK
VIN van Ruth Lasters

LISE DELABIE

148

IN ZIJN VADERBOEK KAN P.F. THOMÉSE ZIJN
MOEDER NIET VAN ZICH AFSCHUDDEN

TOMAS VANHESTE



146



156

150

NIEUWE AANTEKENINGEN VAN
EEN STAMBEWAARDER
Niets voor de familie van Walter
van den Broeck

KOEN RYMENANTS

152

DE DONKERE SCHADUW VAN
DE GESCHIEDENIS
Draaidagen van Bianca Boer

DIRK VANDENBERGHE

154

MEEDOBBEREN OP DE GRIEKSE STROMING
We houden zo van Anthi van
Vincent Van Meenen

BRUNO TERSAGO

156

BONDIGE VERTELKUNST
Recent werk van Sanneke van Hassel

ELSBETH ETTY



159

LITERATUUR**159**

SCHRIJVER VAN DE SERENDIPITEIT
Hoe toekomstbestendig zijn de korte verhalen van Bob den Uyl?

FRANK HELLEMANS

162

DE OORLOG IS VOORBIJ ALS JE DAT WILT
Een graf in de wolken van Willem van Zadelhoff

SEBASTIAAN KORT

164

VEEL OPHEF, WEINIG REALISATIES
Marja Vuijsje en Marja Pruis over feministische literatuur

HELEEN DEBRUYNE

168

MET AZIJN VANG JE GEEN VLIEGEN
Themanummer van *Deus Ex Machina* over literatuuronderwijs

STEVEN DELARUE



162



164

170

ZIJN HELE WERKZAME LEVEN IN DE KERK
Een nieuwe roman van en een boek over Maarten 't Hart

HAROLD VAN DIJK

175

SCHUCHTERE STAPPEN
EN SCHERMUTSELINGEN
Rick Honings en Lotte Jensen schrijven voor het brede publiek over de 18de en 19de eeuw

MARNIX VERPLANCKE

177

HET GEDICHT DAT HIJ NOOIT
HEEFT KUNNEN SCHRIJVEN
Dat was Watou van Gwy Mandelincx

AD ZUIDERENT



177

TAAL**180**

EN OP EEN DAG BEN JE WEG NATUURLIJK
Over woorden die in onbruik zijn geraakt

FIEKE VAN DER GUCHT

GESCHIEDENIS**182**

WIM VOERMANS VERTELT HET VERHAAL
VAN DE GRONDWET

JOOP VAN DEN BERG

Lees meer op
www.de-lage-landen.com

**184**

Medewerkers
aan dit nummer

186

Steun & Mecenaat

192

Colofon

OVER KOFFIEAUTOMATEN EN VERGEETWOORDEN

“Vanaf 1 januari is Engels de voertaal aan de Universiteit Twente (UT). Nederlands is nu de uitzondering. Colleges, onderzoeken, sollicitatieprocedures, persberichten en promotiematerialen worden uitsluitend nog in het Engels aangeboden. De universiteit vraagt bovendien van medewerkers en studenten om elkaar ook bij de supermarkt en bij de koffieautomaten op de campus in deze taal aan te spreken.”

Uit *NRC Handelsblad* van 9 januari 2020

Hoe komt het toch dat we zo gevoelig zijn als het gaat om taal en onderwijs? Waarom heeft iedereen er wel een opvatting over? Waarom zijn de discussies zo heftig? Omdat we allemaal spreken en schrijven in een of andere taal, omdat we erin denken, en omdat we allemaal naar school zijn geweest.

Er roert wat in het onderwijs. Het onderwijsdebat dooft nooit uit, lees ik in dit nummer. De schoolstrijd gaat door. Neem nu het talenonderwijs. Ergens in de jaren 1970 heeft men dat onderwijs meer en meer gebaseerd op communicatie. Het oude model van taalbeschouwing, zeg maar grammatica, en literatuur als de hoogste vorm van taal werd geleidelijk verlaten. Vandaag blijkt dat het talenonderwijs aan prestige heeft ingeboet, en aan kwaliteit. Het aandachtig lezen en interpreteren van complexe teksten staat onder druk. Lexicon verschaalt. Woorden worden vergeten, verdwijnen. Of niet meer begrepen. Een lerares Latijn moest onlangs vaststellen dat haar zeventienjarige leerlingen het woord “vroom” niet meer kenden. In een Latijnse afdeling van een katholieke school in Vlaanderen. Dat kan tellen. We kunnen, zo lees ik in dit nummer, woorden “adopter”, om ze opnieuw te verspreiden; we kunnen – paradoxaal genoeg – vergeetwoordenboeken maken.

Slaat de slinger terug? Men pleit opnieuw voor systematische aandacht voor literatuur en literatuurgeschiedenis in het onderwijs (*Deus Ex Machina* wijdde er een themanummer aan dat in dit blad wordt besproken). Ouders moeten hun kinderen voorlezen. Onderwijzers moeten, gewapend met boeken, de lagere schoolklas binnenwandelen.

Als woorden verdwijnen, wat doen we dan met talen die altijd – kunnen – verdwijnen? Deze eeuw alleen al zal de helft van de zesduizend talen die in de wereld worden gesproken wellicht verdwijnen. Door globalisering en migratie. En door technologische verstrengeling van iedereen met iedereen. Nee, het Nederlands zal daar niet bij zijn. Maar het Afrikaans? In een artikel in dit nummer over de positie van het universitaire onderwijs Nederlands in Zuid-Afrika wordt duidelijk dat dit onlosmakelijk verbonden is met het lot van het Afrikaans zelf. En dat Afrikaans is maar één van de elf officiële talen in het land, draagt hoe dan ook nog altijd het stigma van de apartheid met zich mee en wordt vooral bedreigd door de verbindende lingua franca, het Engels.

Het hoge woord is eruit: het Engels. Daarmee zijn we opnieuw bij de olifant in de kamer van onze universiteiten. We gingen over dat Engels en het hoger onderwijs in het algemeen spreken met Ad Verbrugge, de initiatiefnemer van Beter Onderwijs Nederland (BON).

Natuurlijk is een lingua franca bij wetenschappelijk onderzoek nuttig en zinvol. Natuurlijk is internationalisering goed als het Engels studenten en docenten van over de hele wereld naar onze universiteiten brengt. Omdat dat andere en dus verrijkende perspectieven met zich mee brengt. Alleen is echte meertaligheid nog belangrijker. Er is ook gedacht, geschreven, geargumenteed en wetenschap bedreven in andere talen dan het Engels. En de eerste opdracht van de universiteit bestaat in het geven van onderwijs en het uitwerken van wetenschappelijke concepten in de eigen taal, omdat de samenleving waarin die universiteit zich bevindt, dat mag vragen en verwachten. Van laboratorium naar collegezaal tot koffieautomaat.

LUC DEVOLDERE
Hoofdredacteur

EEN OPTISCHE REVOLUTIE IN DE LATE MIDDELEEUWEN

De verborgen talenten van Jan van Eyck

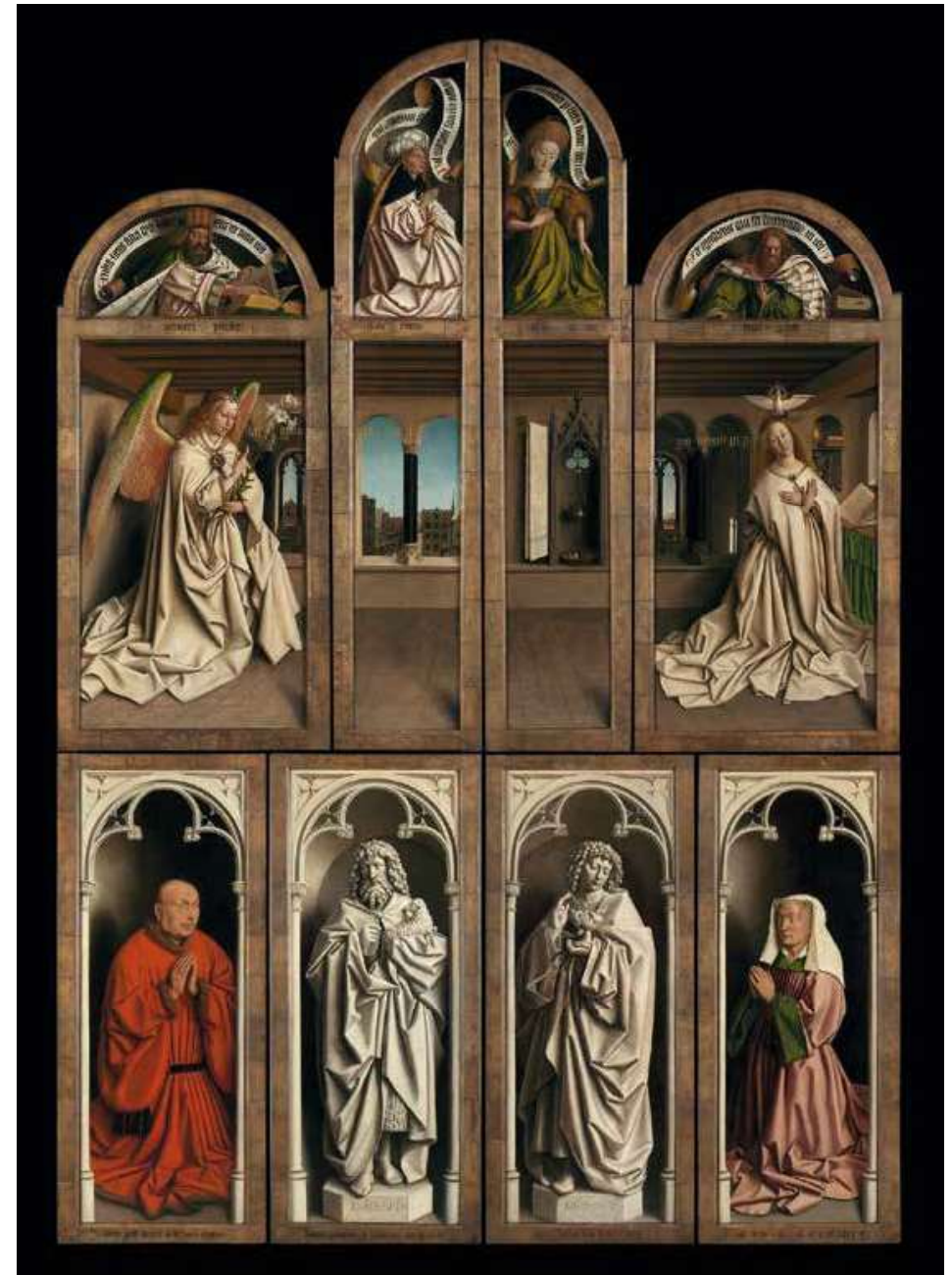
De olieverfschilderijen van Jan van Eyck verschillen zo sterk van het werk van zijn tijdgenoten dat hij wordt beschouwd als een komeet die vanuit het niets kwam. Zijn verfijning van de olieverftechniek, zijn scherpe observatie van de wereld en zijn virtuoze schildering van het licht kennen ook vandaag hun gelijke niet. Van Eycks vernieuwing van de schilderkunst komt uitgebreid aan bod in de tentoonstelling *Een optische revolutie* in het Museum voor Schone Kunsten in Gent.

_LIEVEN VAN DEN ABEELE

In tegenstelling tot vele andere belangrijke kunstenaars is Jan van Eyck (circa 1390 - 1441) nooit in de vergetelheid geraakt. Zijn impact was zo groot dat zijn werk snel navolging kende en zijn mythe al meteen na zijn dood vorm kreeg. Uit zestiende-eeuwse geschriften spreekt respect en bewondering. De kunstenaar wordt een genie genoemd, zijn werk een mirakel. Nadat Albrecht Dürer in 1521 Gent had bezocht, omschreef hij *Joannes tafereel* als een “overkostelijk [schitterend] hoogverstandig schilderstuk”.

Hoewel er al voorbeelden zijn van het gebruik van olieverf uit de twaalfde eeuw werd Van Eyck lange tijd beschouwd als de uitvinder ervan. Met zijn vermeende uitvinding verwierf hij zelfs een plaats tussen de twintig prenten van de *Nova reperta* (nieuwe ontdekkingen), die rond 1590 in Firenze werden uitgegeven. Van Eycks schildertechniek figureerde er tussen de uitvinding van de boekdrukkunst, het kompas, de bril, het buskruid, de windmolen en de ontdekking van Amerika. De uitzonderlijke roem van *Het Lam Gods* wordt geïllustreerd door de kopie die Michiel Coxcie tussen 1557 en 1558 in de Gentse Vijd-kapel maakte in opdracht van de Spaanse keizer Filips II. Niet alleen de Spaanse koning benijdde de Lage Landen om *Het Lam Gods*, dat deden ook Napoleon en Hitler. Maar zij waren niet tevreden met een kopie.

Toen *Het Lam Gods* na de Tweede Wereldoorlog vanuit Duitsland naar België was teruggekeerd, werd het onderzocht, summier gerestaureerd en opnieuw vernist. Vrij snel bleken die moderne vernissen niet lichtbestendig, waardoor ze oxideerden en verkleurden.



Jan en Hubert van Eyck, *Aanbidding van het Lam Gods* (buitenluiken van het gesloten altaarstuk), 1432, olieverf op paneel, Sint-Baafskathedraal, Gent / Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, Brussel
© www.lukasweb.be - Art in Flanders vzw



Jan van Eyck, Annunciatiediptiek: Aartsengel Gabriël (links), De Maagd (rechts), circa 1435, olieverf op paneel, linkerpaneel 38,8 x 23,3cm, rechterpaneel 39 x 24 cm, Museo Nacional Thyssen-Bornemisza, Madrid

Decennialang bleven Van Eycks bijzondere kleurenpracht, zijn uitzonderlijke detailweergave en uiterst tactiele stofweergave verborgen voor de toeschouwer.

Pas tijdens de recente restauratie, die sinds 2012 wordt uitgevoerd in het Gentse Museum voor Schone Kunsten (MSK) door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK), en het begeleidende onderzoek, ontstonden er nieuwe inzichten over de werkwijze van Van Eyck en zijn atelier. Nadat de vergeelde vernislagen waren weggenomen, bleek dat grote delen van het oppervlak met dekkende verflagen overschilderd waren. Als gevolg daarvan was Van Eycks optische revolutie tot voor kort onzichtbaar.

De recent gerestaureerde buitenpanelen van *Het Lam Gods* (1432) vormen de kern van de tentoonstelling *Van Eyck. Een optische revolutie*. Bij hoge uitzondering worden de buitenluiken en de panelen met *Adam en Eva* samengebracht met andere schilderijen van de meester, werken uit het Van Eyck-atelier, contemporaine hernemingen en interpretaties uit het einde van de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw.

Om de fijnmazige, artistieke context te schetsen en de kruisbestuiving in de eerste helft van de vijftiende eeuw in de Bourgondische Nederlanden te evoceren, zijn ook werken uit diverse media tentoongesteld: miniaturen, tekeningen, sculpturen, edelsmeedwerk en textiel. Van Eycks optische revolutie wordt ook in een breder perspectief geplaatst. Zijn werken hangen samen met schilderijen van Italiaanse tijdgenoten als Gentile da Fabriano, Fra Angelico, Pisanello, Tommaso Masaccio en Benozzo Gozzoli. Die zetten op hetzelfde moment in Firenze ook een schilderkunstige revolutie in gang door verbeterde tempera en het mathematisch perspectief te gebruiken.

OPTISCHE REVOLUTIE

Van Eycks optische revolutie kent drie facetten: zijn verfijning van de olieverftechniek, zijn scherpe observatie van de wereld en het virtuoze schilderen van optische lichtverschijnselen, waardoor een uiterst realistisch ruimtegevoel ontstaat. Dat laatste was niet alleen het resultaat van een precieze waarneming van de manier waarop het licht zich in de ruimte beweegt, maar hoogstwaarschijnlijk ook het gevolg van wetenschappelijke kennis.

Bij de unieke manier waarop Van Eyck de wereld bekeek, was vooral de diepgewortelde interesse voor het schilderen van het licht cruciaal. Personen, gebruiksvorwerpen of interieurs krijgen een driedimensionale vorm door het licht dat op hen schijnt of door de afwezigheid van licht in de schaduwpartijen. De Johannesen op de buitenluiken van *Het Lam Gods*, geschilderde sculpturen op sokkels, lijken tastbare heiligen uit steen vanwege het extreem doorgedreven spel van licht en schaduw dat hun gezichten en gewaden vormgeeft. Maar ook de schaduwen van een persoon of voorwerp op de achtergrond zijn nieuw. De schaduw van de gevleugelde aartsengel Gabriël is duidelijk waarneembaar op de muur achter hem. Het licht dat de engel beschijnt, is afkomstig van de rechterkant en is over alle buitenluiken consequent volgehouden, met schaduwen die altijd correct zijn weergegeven.

Van Eycks lichtregie is niet alleen natuurgetrouw, maar ook opvallend accuraat en



Jan van Eyck, *Portret van Margareta van Eyck*, 1439, olieverf op paneel, 32.6 x 25.8 cm, Musea Brugge – Groeningemuseum © Musea Brugge, www.lukasweb.be – Art in Flanders, foto Hugo Maertens



Jan van Eyck, *Portret van Jan de Leeuw*, 1436, olieverf op paneel, 33 x 27.5 cm, Kunsthistorisches Museum Wenen, Gemäldegalerie



Jan van Eyck, *Heilige Franciscus ontvangt de stigmata*, 1440, olieverf op vellum op paneel, 12.7 x 14.6 cm, Philadelphia Museum of Art, John G. Johnson Collection, 1917, Courtesy of the Philadelphia Museum of Art

coherent. Ze is zo geniaal dat ze niet alleen te verklaren is door zijn uitzonderlijke talent voor de uiterst precieze waarneming van zijn omgeving. De tentoonstelling gaat uit van de hypothese dat Van Eyck zich niet alleen baseerde op praktische informatie, maar ook op theoretische kennis. De observatie en de registratie van complexe lichtverschijnselen als reflectie, absorptie of breking zonder constante belichting was hoegenaamd geen sinecure. Van Eyck had ook alleen natuurlijk licht of flikkerende kaarsen om zich heen.

Het is mogelijk dat Jan van Eyck toegang had tot optische kennis via de geschriften van de Arabische mathematicus, astronoom en fysicus Alhazen (circa 965 - 1040), wiens werk in Latijnse vertaling (*De aspectibus*) toen al bekend was in Europa. De Brugse hoofdbibliotheek Biekorf bezit een handschrift van die tekst, afkomstig van de cisterciënzerabdij Ter Duinen in de kustgemeente Koksijde. In *De aspectibus* worden onder andere nieuwe theorieën gepresenteerd over onze manier van zien, de werking van spiegels en lenzen en de wijze waarop beelden tot stand komen.

Toch is het waarschijnlijker dat Van Eyck *Perspectiva Communis* van John Pechams (circa 1230 - 1292) gebruikte. Zijn geschriften over optica, die aan universiteiten gebruikt werden, waren korter dan de complexe teksten van Alhazen en daardoor beter geschikt als elementaire introductie. De kans is groot dat Pechams Van Eyck inzicht gaf in de principes van lichtinval, slagschaduw en complexere lichtverschijnselen zoals de totstandkoming van reflecties, vervormingen, of een fenomeen als het brandpunt.

Met zijn optische revolutie beïnvloedde Jan van Eyck de kunst die na hem het licht zag. *Voor* en *na* zijn in de kunstgeschiedenis zelden scherper gesteld. Met zijn perfec-

Met zijn perfectionering van de olieverf maakte hij schilderijen die anno 1432 buitenaards leken

tionering van de olieverf – door er siccatieven aan toe te voegen droogde de verf veel sneller en werd ze soepeler en gemakkelijker manipuleerbaar – maakte hij schilderijen die anno 1432 buitenaards moeten hebben geleken. En met zijn verregaande observatie en schildering van de zichtbare wereld zette hij een nieuwe standaard neer. Zijn geraffineerde composities bleven lange tijd zeer invloedrijk.

Van Eyck optische revolutie werd mogelijk gemaakt door een creatief klimaat met verschillende gunstige factoren, in het bijzonder de welvarende economie in de Bourgondische Nederlanden, die Van Eycks genie tot volle wasdom liet komen. Jan van Eyck en zijn ateliermedewerkers en opdrachtgevers leefden en werkten in een dynamische context die de bloeiende luxe-industrie in Gent en Brugge mogelijk maakte. Er was uiteraard ook de invloed van het Bourgondische hof en de luxueuze hofhouding met Van Eyck als hofschilder. Dat samenspel van het hof en de stedelijke cultuur zorgde voor de artistieke weelde in de Bourgondische Nederlanden.

EEN MODERNE KUNSTENAAR

Zoals de boekdrukkunst begint bij Gutenberg, zo begint de nieuwe schilderkunst of *ars nova* bij Jan van Eyck. Met zijn optische revolutie verbaasde hij niet alleen zijn tijdgenoten, maar bracht hij ook een dynamiek in de kunst op gang die tot vandaag kunstenaars inspireert. Hij was niet alleen een moderne kunstenaar die zelfbewust zijn werk signeerde, maar ook een bijzonder individu dat zijn scheppingskracht ten dienste stelde van een gemeenschappelijke beleving én die tegelijk gebruikte voor de uitdrukking van zijn eigen persoonlijkheid. De vraag die Van Eyck stelde en waar hij als kunstenaar met de mogelijkheden van zijn tijd een oplossing voor zocht was: hoe kan ik de wereld zo goed en zo getrouw mogelijk weergeven?

Sindsdien heeft elke generatie kunstenaars zich over die vraag gebogen om er volgens de eigen inzichten, de eigentijdse geplogenheden en de beschikbare middelen een zo bevredigend mogelijk antwoord op te geven. Een belangrijke constante in die permanente hang naar mimesis is de relatie tussen kunst en wetenschap: van de uitvinding van de olieverfschilderkunst in combinatie met de verworvenheden van de optica tot het ontstaan van de fotografie; van de ontwikkeling van de analoge film tot computeranimatie; van hologrammen en 3D-projecties tot de virtuele ruimte en de digitale beeldverwerking. Allemaal artistieke en technologische omwentelingen waarin Van Eyck met zijn optische revolutie ons bijna zeshonderd jaar geleden is voorgedaan.

Van Eyck. Een optische revolutie, tot 30 april 2020 in het MSK in Gent, vaneyck2020.be
en www.de-lage-landen.com/series/jan-van-eyck